অধ্যায় ৬ ঃ মানৱ অধিকাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য

৬.২ পৰিচয়

৬.৩ মানৱ অধিকাৰ কি?

৬.৩.১ নৈতিক অধিকাৰ আৰু বিধিগত বা আইনী অধিকাৰ

৬.৩.২ নৈতিক উপযোগীতাবাদবা সার্বজনীনতাবাদ।

৬.৪ অধিকাৰ আৰু কর্তব্য

৬.৪.১ দাবী অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা অধিকাৰ

৬.৪.২ প্রধান অধিকাৰসমূহ

৬.৫ সমসাময়িক বির্তক

৬.৫.১ আমোদতত্ত্ব

৬.৫.২ ইচ্ছাতত্ত্ব

৬.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৬.৭ অধিক জানিবলৈ

৬.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৬.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- মানৱ অধিকাৰ কি আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত বিষয়সমূহ কি তাক চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- মানৱ অধিকাৰৰ দার্শনিক দিশসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াব পাৰিব
- সামাজিক, বিধিগত আৰু ৰাজনৈতিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা মানৱ অধিকাৰ কি তাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব
- অধিকাৰ আৰু কর্তব্যৰ মাজৰ সম্বন্ধ নির্ণয় কৰিব পাৰিব
- মানৱ অধিকাৰৰ এক সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন আগবঢ়াব পাৰিব।

৬.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়ত আমি মানৱ অধিকাৰ সম্বন্ধে আলোচনা কৰিম। মানৱ অধিকাৰ সমকালীন বিশ্বত আলোচ্য অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়সমূহৰ এটা। মানৱ অধিকাৰসমূহ আনক এৰি দিব নোৱাৰা অধিকাৰ স্বৰূপে বিবেচনা কৰা হয়, যিবোৰ মানৱ পৰিয়ালৰ সদস্য হোৱাৰ হেতু এজন ব্যক্তিক প্ৰদান কৰা হয়। তলত মানৱ অধিকাৰৰ লগত যুক্ত হৈ থকা দাৰ্শনিক দিশসমূহ সম্পৰ্কে আৰু এই দিশসমূহৰ কৰ্তব্যৰ সৈতে থকা সম্পৰ্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা হ'ল। মানৱ অধিকাৰৰ বাবে নৈতিক ন্যাৰ্যতা থাকিব পাৰেনে? মানৱ অধিকাৰৰ বাবে নৈতিক ন্যাৰ্যতা থাকিব পাৰেনে, মানৱ অধিকাৰ আৰু নৈতিক অধিকাৰসমূহ একেনে, মানৱ অধিকাৰ পৃথক পৃথক স্থিতি বা দিশসমূহ কি কি? —ইত্যাদি বিষয়সমূহ পৰৱৰ্তী শাখাসমূহ আলোচনা কৰা হ'ব।

৬.৩. মানৱ অধিকাৰ কি?

মানৱ অধিকাৰৰ দাৰ্শনিক তত্ত্ব সম্বন্ধে আলোচনা কৰাৰ পূৰ্বে মানৱ অধিকাৰ ঘোষণাৰ এটা সংক্ষিপ্ত ঐতিহাসিক সমীক্ষা দাঙি ধৰা হ'ল। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ দৰে আন্তৰ্জাতিক সংস্থা বা সংগঠনসমূহে মানৱ অধিকাৰসমূহ কিদৰে সম্ভৱ হৈ উঠে সেই বিষয়ে আলোকপাত কৰাৰ পৰিৱৰ্তে, এজন ব্যক্তিৰ জীৱনৰ ন্যূনতম উত্তৰণৰ বাবে মানৱ অধিকাৰৰ আৱশ্যকতা সম্পৰ্কে আলোকপাত কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে— আপোনালোকে ভাবিব পাৰেনে যে এটা সুস্থ জীৱন যাপন কৰিবৰ বাবে কোনবোৰ বস্তুৰ প্ৰয়োজন? এই প্ৰশ্ন সম্পৰ্কে চিন্তা কৰা মানৱ অধিকাৰ সম্পৰ্কে ১৯৪৮ চনত কৰা বিশ্বজনীন ঘোষণা (Universal Declaration of Human Rights) মানৱ অধিকাৰ সম্পৰ্কে ১৯৫৪ চনত সৃষ্ট ইউৰোপীয় প্ৰতিনিধি সভা (The European Convention) আৰু পৌৰ আৰু অৰ্থনৈতিক অধিকাৰ সম্পৰ্কে ১৯৬৬ চনত কৰা আন্তৰ্জাতিক চুক্তিয়ে সুস্থ জীৱন যাপনৰ বাবে ধৰা-বন্ধা বা নিৰ্দিষ্ট অধিকাৰৰ আঁচনি গ্ৰহণ কৰে। এইয়ে হৈ পৰে প্ৰত্যেক ৰাষ্ট্ৰৰ স্বকীয় জাতিৰ নাগৰিকৰ অধিকাৰ নিশ্চিতকৰণৰ ভিত্তি স্বৰূপ।

ওপৰত দেখা গ'ল যে ১৯৪৮ চনৰ মানৱ অধিকাৰৰ বিশ্বজনীন ঘোষণাই (Universal Declaration of Human Rights) কিছুমান অধিকাৰৰ তালিকা ধাৰ্য্য কৰিছিল। প্ৰশ্ন হয়— এই বিশ্বজনীন ঘোষণাৰ পূৰ্বে মানৱ অধিকাৰ নাছিল নেকি? মানৱ অধিকাৰ সম্পূৰ্ণৰূপে সাংবিধানিক অধিকাৰ নে ই তাৰো উৰ্দ্ধত।

৬.৩.১ নৈতিক অধিকাৰ আৰু বিধিগত বা আইনী অধিকাৰ

যদি প্ৰশ্ন কৰা হয়— কোনোৱে আপোনাৰ ক্ষতি কৰিব পাৰেনে? কোনোৱে আপোনাৰ সা-সম্পত্তি তোমাৰ অজ্ঞাতে হস্তগত কৰিব পাৰেনে? আপুনি এনে কামক ভুলকৰ্ম বা দুষ্কৰ্ম বুলি বিবেচনা কৰেনে? যদি এনে কৰ্মক ভুল কৰ্ম বুলি বিবেচনা কৰা হয়, আপুনি কেতিয়াবা ভাবি চাইছানে এনে কৰ্মক কিয় ভুল কৰ্ম বুলি কোৱা হয়? উত্তৰত ক'ব লাগিব যে, আপোনাক আনে অনিষ্ট কৰিব নোৱাৰে আৰু আপোনাক সম্পত্তি নিজৰ অধিকাৰত ৰখাৰ আপোনাৰ অধিকাৰ আছে। অৰ্থাৎ প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ আত্মৰক্ষা কৰাৰ আৰু স্বকীয় সম্পত্তি ভোগ দখল কৰাৰ অধিকাৰ আছে। সেয়ে অন্য ব্যক্তিৰ দ্বাৰা এজনক ক্ষতি কৰা বা তেওঁ সা-সম্পত্তি বলেৰে বা অজ্ঞাতে হস্তগত কৰা কাৰ্য্যক দুষ্কাৰ্য্য বুলি বিবেচনা কৰা হয়।

যদি পুনৰ প্ৰশ্ন কৰা হয়— আপোনাক এই অধিকাৰ কোনে প্ৰদান কৰিলে? অথবা আপুনি কিদৰে এই অধিকাৰ লাভ কৰিলে? উত্তৰত উল্লেখনীয় যে আমাৰ আইন ব্যৱস্থাই আপোনাৰ লগতে দেশখনৰ সকলো নাগৰিককে এনে অধিকাৰ প্ৰদান কৰিছে। ধৰি লোৱা হওক আইন ব্যৱস্থাই আপোনাক আনৰ দ্বাৰা ক্ষতি কৰিব নোৱাৰা অধিকাৰ নিদিয়ে, তেতিয়া আপুনি ভাবিব নেকি যে আপোনাৰ আনৰ দ্বাৰা ক্ষতি কৰিব নোৱাৰা অধিকাৰ নাই। অথবা আপুনি ভাৱে নেকি যে আইন ব্যৱস্থাই আপোনাক আনৰ দ্বাৰা ক্ষতি কৰিব নোৱাৰা অধিকাৰ প্ৰদান কৰক বা নকৰক, আপোনাৰ তেনে অধিকাৰ আছেই? এনে প্ৰশ্নৰ উত্তৰে মানৱ অধিকাৰৰ দাৰ্শনিক দিশ ব্যাখ্যা কৰে। গতিকে, দেখা যায় যে প্ৰতিজন নাগৰিকৰ আইন ব্যৱস্থাই আত্মৰক্ষা আৰু স্বকীয় সম্পত্তি ৰক্ষাৰ অধিকাৰ দান কৰে। আইন ব্যৱস্থাই আনৰ দ্বাৰা ক্ষতি কৰিব নোৱাৰা অধিকাৰ প্ৰদান কৰে বুলি ধৰি ল'লেও, তেওঁৰ তেনে অধিকাৰ নাই বুলি নিশ্চয়কৈ ভাবিব নোৱাৰি। এনে অৱস্থাত দাৰ্শনিক দিশসমূহ ফঁহিয়াই চোৱাৰ প্ৰয়োজন।

এতিয়া আমি মৌলিকভাৱে দুটা স্থান অতিক্ৰম কৰি আহিছো। এটা দিশ হৈছে যে মানৱ অধিকাৰসমূহ সামাজিক -সাংস্কৃতিক আলোচনা প্ৰসংগৰ ফলশ্ৰুতিত সৃষ্ট আৰু সেইবোৰত কোনো প্ৰাকৃতিক মানৱ অধিকাৰ জড়িত নহয়। এইটো হৈছে নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (Moral Relativism) এই নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ (Moral Relativism) অনুসৰি মানৱ অধিকাৰ প্ৰসংগত যিয়ে হওঁক যে মানৱ অধিকাৰসমূহ ব্যক্তিগত ক্ষেত্ৰতে হওঁক বা অন্যান্য অনুষ্ঠান প্ৰতিষ্ঠানৰ ক্ষেত্ৰতে হওঁক, বিধিগত অধিকাৰে বুলি (Legal Right) বুলি দাবী কৰা হয়। ইয়াৰ বিপৰীতে অন্যটো দিশত কোৱা হয় যে মানৱ জাতিৰ প্ৰত্যেক

ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাকৃতিক নৈতিক অধিকাৰ (Natural Moral Right) আছে। এই প্ৰাকৃতিক নৈতিক অধিকাৰসমূহ সকলো ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰতে উমৈহতীয়া। অৰ্থাৎ এই দিশটোৱে সূচায় যে নৈতিক অধিকাৰসমূহ বিশ্বজনীন। এইদৰে এই দিশটোৱে এজনৰ নৈতিক অধিকাৰক বুজায় বা সাৰ্বজনীন নৈতিকতাবাদক বুজায়। অৰ্থাৎ নৈতিক অধিকাৰ সকলোৰে আছে, যাক আমি আমাৰ যুক্তিৰে বা বিবেচনা শক্তিৰে (Reason) চিনাক্ত কৰিব পাৰে আৰু যি সামাজিক আৰু ঐতিহাসিক আলোচনাৰ উৰ্দ্ধত আৰু নাৰী-পুৰুষ, বৰ্ণ, কৃষ্টি, জাতি-উপজাতি, ধৰ্ম, শ্ৰেণী ভাষা ইত্যাদি নিৰ্বিশেষে সকলোৰে এই প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ আছে। ইয়াৰ দ্বাৰা বুজা যায় যে এই নৈতিক অধিকাৰসমূহ সাৰ্বজনীনভাৱে ব্যাপ্ত আৰু সত্য।

গতিকে নৈতিক বিশ্বজনীনতাবাদ গ্ৰহণে আমাক ভাবিবলৈ বাধ্য কৰায় যে মানৱসৃষ্ট (Human made) বিধিসমূহ শুদ্ধনে ? অৰ্থাৎ আমি বিধিগত ব্যৱস্থা এটাৰ মূল্যায়ন নৈতিক আইনৰ ভিত্তিত পাওঁ। এৰিষ্টটলে তেওঁৰ "Nicomachean Ethies"তো এনে দাবী কৰে। তেওঁ প্ৰাকৃতিক ন্যায় (Natural Justice) আৰু বিধিগত ন্যায়ৰ (Legal Justice) মাজৰ ব্যৱধান উল্লেখ কৰি কয়— "প্ৰাকৃতিক ন্যায় হৈছে সেইটো যাৰ সকলোতে একে বৈধতা থাকে আৰু গ্ৰহণ কৰা নকৰাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ নকৰে (The Natural Right is that which has the same validity everywhere and doesnot depend upon acceptance)

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ঃ প্ৰাকৃতিক ন্যায় কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ এজন উপযোগীতাবাদীৰ নাম লিখক।

.....

.....

৬.৩.২ নৈতিক উপযোগীতাবাদ বা সার্বজনীনতাবাদ

আমাৰ আলোচনাৰ প্ৰাৰম্ভিক পর্য্যায়ত নৈতিক সার্বজনীনতাবাদৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে। আমি দেখো যে এটা বিশেষ বিধিগত পদ্ধতি মূল্যায়ন কৰাটো সম্ভৱ আৰু প্ৰকৃততে সম্ভৱ হোৱাটো নিত্যান্ত আৱশ্যক। একোটা বিধিগত ব্যৱস্থাই কিছুমান শ্ৰেণীৰ বা ভাগৰ মানুহৰ অধিকাৰ প্ৰকাশ্যে অস্বীকাৰ কৰিব পাৰে। এই ক্ষেত্ৰত আমি এনে পৃথকীকৰণ ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট হৈ থকা আইনে সকলো মানুহৰ অধিকাৰ ৰক্ষা কৰে বুলি মূল্যায়ন কৰিমনে? যদি কিছুমান আইনে প্ৰভেদ ৰক্ষা কৰে তেন্তে আমি দাবী কৰিব পাৰো যে আইন ব্যৱস্থা মানুহৰ অধিকাৰৰ বিৰুদ্ধে। যেতিয়া আমি এনে যুক্তি দাঙি ধৰো আমাৰ এনে অনুমান হয় যে মানুহৰ এটা 'অধিকাৰ' (Right) বিধিগত অধিকাৰৰ ওপৰিও থাকে। এই অধিকাৰসমূহকেই নৈতিক অধিকাৰ কোৱা হয় আৰু এইবোৰ যিকোনো সামাজিক বা ঐতিহাসিক অৱস্থাৰ বশৱৰ্তী নহয়। সেইবোৰকেই সার্বজনীন নৈতিক অধিকাৰ বুলি ভবা হয়। এই দিশ অনুসৰি প্ৰতি গৰাকী ব্যক্তিৰে সমাজ ব্যৱস্থা বা অন্যান্য বিধিগত ব্যৱস্থাৰ ওপৰিও কিছুমান স্বাধীন প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ থাকে। এই দিশ দর্শনৰ গভীৰ চিন্তাবিদ জন ল'কে তেওঁৰ "Two Treatises of Government" (1688) গ্ৰন্থত দাঙি ধৰিছে। নৈতিক অধিকাৰক মানৱ অধিকাৰৰ উৎস হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব পৰা যায়। ল'কে উল্লেখ কৰে যে প্ৰতি গৰাকী ব্যক্তিৰে ৰাজনীতিৰ আওতাৰ পৰা মুক্ত প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ থাকে আৰু সেইবোৰ কোনো বিধিগত আইন ব্যৱস্থাৰ পূৰ্বৰ। গতিকে প্ৰশ্ন হয় একোগৰাকী ব্যক্তিৰ সকলোবোৰ নৈতিক অধিকাৰ কি কি আৰু ব্যক্তিৰ কি দৰে এনে প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ থাকে? প্ৰথম প্ৰশ্নৰ উত্তৰত পোৱা যায় যে এজন ব্যক্তিয়ে বিবেচনাৰে তেওঁৰ ব্যক্তিগত প্ৰাকৃতিক অধিকাৰসমূহ গণনা কৰিব লাগে আৰু দ্বিতীয় প্ৰশ্নৰ উত্তৰত তেওঁ বিবেচনা কৰি চাব লাগে তেওঁৰ কিমান নৈতিক অধিকাৰ সম্ভৱ হয়। ল'কৰ মতে, তেওঁলোকৰ প্ৰাকৃতিক আইন (বিধি) থকাৰ বাবে প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ থাকে আৰু প্ৰাকৃতিক আইন ভগৱানৰ পৰা লাভ কৰে। এইদৰে ল'কে ধর্মতত্ত্বৰ বিষয়ে যুক্তি দর্শন কৰে যেতিয়া তেওঁ প্ৰাকৃতিক দর্শন আইনৰ বিষয়ে যুক্তি সাব্যস্ত কৰে। কিন্তু ল'কৰ মতক অস্বীকাৰ কৰি ১৮ শতিকাৰ দার্শনিক ইমানুৱেল কাণ্টে নৈতিক অধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত কোনো ধর্মতত্ত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিব নিবিচাৰে। তেওঁৰ মতে, নৈতিক অধিকাৰৰ সার্বজনীন বৌদ্ধিকতাবাদ বা যুক্তিবাদৰ আৰু ব্যক্তিৰ স্বকীয় ক্ষমতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। কাণ্টে প্ৰকৃত

ভিত্তি দৰ্শোৱাৰ পৰিৱৰ্তে অধিকাৰৰ এটা ৰীতিগত বুজাবুজিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। অৰ্থাৎ, তেওঁ এজনক দৰৱ খুৱাই মৃত্যুৰ মুখত পেলোৱাৰ দৰে, বা দৰৱ খাই মৃত্যু হোৱাৰ দৰে কোনো এক বিশেষ অধিকাৰক হস্তান্তৰ কৰিব পৰা যায় নে নাযায় তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদি কিছুমান অধিকাৰ সৃষ্টি কৰাতহে জড়িত হৈ পৰে। কাণ্টৰ মতে, সমতা আৰু ব্যক্তি স্বতন্ত্রতাক ৰক্ষা কৰা সার্বজনীন প্রয়োগৰ প্রতি থকা মূলসূত্রৰ সৈতে নিয়মীয়া নীতি (Formal Principle) নির্হিত হৈ থাকে। এইদৰে, কাণ্টে তেওঁৰ মতৰ যোগেৰে সার্বজনীন নৈতিক অধিকাৰৰ ভিত্তি বা উৎস দাঙি ধৰে।

৬.৪ অধিকাৰ আৰু কর্তব্য

আমি যেতিয়া মানৱ অধিকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰো তেতিয়া আমি কর্তব্যৰ বিষয়েও আলোচনা কৰা প্রয়োজন, কাৰণ মানৱ অধিকাৰ কর্তব্যৰ সংজ্ঞা বা ধাৰণাৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সাধাৰণতে ক'ব পাৰি যে এজন ব্যক্তিৰ অধিকাৰ আন জন ব্যক্তিৰ কর্তব্য। কিন্তু অধিকাৰৰ ধাৰণা বা সংজ্ঞা সুক্ষ্মভাৱে বিশ্লেষণ কৰিলে আমি অধিকাৰৰ পৃথক পৃথক প্রভেদ দেখা পাওঁ। দার্শনিক W.N.Hohfeld-এ (১৯১৯) অধিকাৰক চাৰি ভাগত বিভক্ত কৰে। সেই চাৰিটা ভাগ হ'ল স্বাধীনতা বা স্বতন্ত্রতা অধিকাৰ (Liberty Right), দাবী অধিকাৰ (Claim Right), শক্তি অধিকাৰ (Power Right) আৰু মুক্তি বা নিষ্কৃতি অধিকাৰ (Immunity Right)। সাম্প্রতিক সময়ৰ সাহিত্যকে Peter Jones (১৯৯৪) উপৰোক্ত ভাগ চাৰিটাৰ শেষৰ দুটা অধিকাৰ (শক্তি আধিকাৰ আৰু মুক্তি অধিকাৰ) প্রথম দুটাতে (স্বাধীনতা অধিকাৰ আৰু দাবী অধিকাৰ) সন্নিৱিষ্ট কৰি অধিকাৰৰ বিভাজন সংখ্যা হ্রাস কৰে। তলত স্বতন্ত্রতা অধিকাৰ আৰু দাবী অধিকাৰে কি বুজায় চোৱা হওঁক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ "Two Treatises of Government" নামৰ গ্রন্থখনৰ ৰচয়িতা কোন?

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ W. M. Hohfeld-ৰ মতে অধিকাৰৰ ভাগসমূহ কি কি?

.....

.....

৬.৪.১ দাবী অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা অধিকাৰ

যিবোৰ অধিকাৰক স্বাভাৱিকতে অধিকাৰ বুলি কোৱা হয় সেইবোৰকে দাবী অধিকাৰ (Claim Right) বোলা হয় আৰু সেইবোৰে কর্তব্যৰ সৈতে যোগসূত্ৰ ৰক্ষা কৰে। যদি আপোনাৰ এটা অধিকাৰ আছে তেতিয়া এইটোৱে বুজায় যে ব্যক্তিগতভাৱে আপোনাৰ বা আপোনালোকৰ সেই অধিকাৰ মানি চলাটো কর্তব্য। দার্শনিক পিটাৰ জনে উল্লেখ কৰে যে দাবী অধিকাৰ স্বাধীনতা অধিকাৰতকৈ বেচি আৱশ্যকীয়। জনে দাবী অধিকাৰক স্থিৰ আৰু অস্থিৰ (Positive and Negative) এই দুটা ভাগত বিভক্ত কৰে। স্থিৰ দাবী অধিকাৰ (Positive Claim Right) সেইবোৰ যিবোৰ কোনো নির্দিষ্ট ব্যক্তি বা অনুষ্ঠানৰ বিপৰীত। উদাহৰণস্বৰূপে, যদি চৰকাৰে মোক কিছুমান খাদ্য-সামগ্ৰী লাভ কৰাৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰে অর্থাৎ কিছুমান খাদ্য-সামগ্ৰী লাভৰ বাবে খোড়াকী পত্ৰ (Ration card) প্ৰদান কৰে তেতিয়া সেইখিনি চৰকাৰী বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ কেন্দ্ৰৰ পৰা লাভ কৰাৰ বাবে স্থিৰ অধিকাৰ (Positive claim Right) থাকে। সেইখিনি মোক দিবলৈ বিতৰণকেন্দ্ৰ বাধ্য। কাৰণ সেইখিনি পোৱাৰ মোৰ অধিকাৰ আছে। অস্থিৰ দাবী অধিকাৰ (Negative Claim Right) কোনো ব্যক্তিৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা নহয়, ই সকলোৰে ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে মই এটা কলম কিনিলে আৰু সেইটো ব্যৱহাৰ কৰাৰ মোৰ অধিকাৰ থাকে। অর্থাৎ সেইটো আন কোনো লোকে ল'ব নোৱাৰে। মই কিনি লোৱা কলমটো ব্যৱহাৰ নকৰিবলৈ প্ৰত্যেকেই বাধ্য। অর্থাৎ এজন ব্যক্তিৰ সম্পূৰ্ণ ব্যক্তিগত সম্পদ আনে ব্যৱহাৰ কৰাৰ অধিকাৰ নাথাকে। ইয়াকে অস্থিৰ দাবী অধিকাৰ (Negative Claim Right) বোলে।

দাবী অধিকাৰসমূহ স্বাধীনতা অধিকাৰৰ সৈতে তুলনা কৰিলে দেখা যায় যে সেইসমূহেই স্বাধীনতা অধিকাৰ যিবোৰ এগৰাকী ব্যক্তিৰ বা যিকোনো পুৰুষৰ অধিকাৰ পৰিপূৰ্ণ কৰিবৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। এই অধিকাৰক মাজে সময়ে অস্থিৰ (Negative) অর্থ হিচাপে চিহ্নিত কৰা হয়। এই অধিকাৰক মাজে মাজে (Negative) অস্থিৰ (Negative) অর্থতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই অধিকাৰ স্বাধীনতাৰ অধিকাৰৰ ধাৰণাৰ সৈতেও মিলি থাকে। মোৰ গধূলিটো ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত শান্তিৰে অতিবাহিত কৰিম বুলি ভবাৰ অধিকাৰ আছে। মোৰ এই অধিকাৰ পৰিপূৰ্ণ কৰাৰ স্বাধীনতা আনৰ আছেনে? নাই। একেদৰে নদীৰ পাৰত গধূলিটো শান্তিৰে অতিবাহিত কৰিম বুলি ভবা আপোনাৰ অধিকাৰৰ পৰা আনে আপোনাক আঁতৰাই ৰাখিব পাৰিবনে? নোৱাৰে। এইদৰে, স্বাধীনতা অধিকাৰসমূহ মাজে

মাজে অস্থিৰ বা নিগেটিভ অধিকাৰ (Negative Right) হয় আৰু এই অধিকাৰ পালনৰ ক্ষেত্ৰত আন কোনো ব্যক্তিক বাধ্য কৰিব পৰা নাযায়। দাবী অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা অধিকাৰৰ দৰে অধিকাৰ বিভাজন কৰাৰ প্ৰয়োজন এইয়ে যে এইবোৰে সূচনা কৰা কিদৰে পৃথক পৃথক অধিকাৰৰ গণনাই অধিকাৰ সমূহক সাৰ্বজনীন অধিকাৰৰ সমকক্ষ কৰি তোলে। যেতিয়া আমি সাৰ্বজনীন মানৱ অধিকাৰ ঘোষণাত সন্নিৱিষ্ট হৈ থকা প্ৰকৃত আৰু সিদ্ধান্তসমূহৰ (Convention) অধিকাৰৰ (Substative Right) বিষয়ে ক'বলৈ যাওঁ আমি দেখা পাঁও যে এই প্ৰকৃত অধিকাৰক বহল ভাৱে পাঁচটা শিতানত বিভক্ত কৰা হয়। সেই বিভাজন কেইটা হৈছে—

১) জীয়াই থকাৰ অধিকাৰ (Right to live)

২) স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ (Right to Freedom)

৩. ৰাজনীতিত অংশগ্ৰহণৰ অধিকাৰ (Right to Political Perticipation)

৪. আইনৰ বিধি সুৰক্ষা অধিকাৰ (Right to the Protection of the rule of law)

আৰু

৫. মৌলিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক দ্ৰব্যৰ অধিকাৰ (Right to Fundamental, Social, Economic and Cultural Goods) অধিকাৰৰ এই পাঁচোটা ভাগ দাবী অধিকাৰটো নিৰ্হত হৈ থাকে, স্বাধীনতা অধিকাৰতো নিহিত হৈ থাকে বা এই দুয়োটা অধিকাৰতে যুটীয়াভাৱে নিহিত হৈ থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ পিটাৰ জনছ্ৰ মতে দাবী অধিকাৰৰ ভাগসমূহ কি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ পজিটিভ দাবী অধিকাৰ আৰু 'নিগেটিভ দাবী অধিকাৰৰ মাজৰ পাৰ্থক্য কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ মানৱ অধিকাৰক কি কি পাঁচটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে?

.....

.....

৬.৪.২ প্ৰধান অধিকাৰসমূহ

যদি পৃথক মানৱ অধিকাৰসমূহৰ এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰি লোৱা হয়, সেই তালিকাৰ উল্লিখিত সকলো অধিকাৰেই গুৰুত্বপূৰ্ণ নে? এই প্ৰশ্নৰ সদোত্তৰ পোৱাটো কিছু জটিল। মুক্ত ভাৱে ক'বলৈ গ'লে আমি যেতিয়া মানৱ অধিকাৰক অধিকাৰ হিচাপে ধৰো, যিবোৰ এজন ব্যক্তিৰ সুস্থ জীৱন অতিবাহিত কৰিবলৈ প্ৰয়োজন, তেতিয়া অধিকাৰসমূহৰ মাজৰ কোনবোৰ অধিকাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সেইটো ধাৰ্য্য কৰাটো সম্ভৱ হৈ নুঠে। কিন্তু, একে সময়তে, যেতিয়া আমি ব্যৱহাৰিক (Practical) দিশেৰে ভাবো ৰাষ্ট্ৰৰ অধিকাৰ পৰিপূৰ্ণ কৰাৰ সমলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি মানৱ অধিকাৰ প্ৰাধান্য আৰোপৰ কিছুমান নিৰ্দিষ্ট সমতা (Level) পাব পৰা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে কাৰ্য্যতঃ অনুভৱ হয় যে প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰে আহাৰ গ্ৰহণ কৰাৰ এটা অধিকাৰ আছে যিটোৱে সেই অধিকাৰ পৰিপালন কৰিবলৈ প্ৰয়োজন হোৱা সমলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। সাম্প্ৰতিক মানৱ অধিকাৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোতে জড়িত হৈ থকা আটাইতকৈ ডাঙৰ সমস্যাটো হৈছে অধিকাৰসমূহৰ পৰিপালন কৰাটো। এজনৰ অধিকাৰ সাৱস্ত্যকৰণৰ বেলিকা আন কোনে দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিব? যদিও প্ৰত্যেকজন লোকৰ আহাৰ গ্ৰহণৰ অধিকাৰ থাকে, তথাপিও বহু আফ্ৰিকীয় দেশত, আনকি আমাৰ নিজৰ দেশতো অসংখ্য লোকে আহাৰৰ অভাৱত ভোকত কষ্ট ভোগ কৰিব লগা হয় বা মৃত্যুমুখত পৰিব লগীয়া হয়। এই লোকসকলৰ জীয়াই থকাৰ অধিকাৰ নাই নেকি? ইয়াৰ বাবে দায়ী কোন? ইয়াৰ বাবে আপুনি বা মই দায়ী নে? অথবা আমাৰ চৰকাৰ?

থমাছ পেগৰ (Thomas Paggor) দৰে দাৰ্শনিকসকলে দাবী কৰে যে নৈতিক দায়িত্ব কোনো ব্যক্তিৰ ওপৰত নহয়, অনুষ্ঠান ওপৰতহে থাকে। কিয়নো আমি দেখা পাওঁ যে আমাৰ চৰকাৰ আৰু চৰকাৰৰ নীতিসমূহক এনে মানৱ অধিকাৰ ভংগ কৰাৰ বাবে দায়ী বুলি বিবেচনা কৰা হয়। চৰকাৰে বা ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ দৰে আন্তৰ্জাতিক সংস্থাসমূহে মানৱ অধিকাৰ ৰক্ষা কৰাৰ দায়িত্ব পালন কৰে। চিন্তাবিদ ৰনাল্ড ডৌৰকিনে (Ronald Dwarokin,1977) পৰামৰ্শ দিয়ে যে মানৱ অধিকাৰে অন্য সকলো নীতি পৰিকল্পনা আৰু সামাজিক লক্ষ্যৰ উৰ্দ্ধত। এইদৰে উপলব্ধ সমলসমূহক নিৰ্ভৰ কৰি মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষাৰ এটা ৰীতিগত গাঁথনি প্ৰস্তুত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা প্ৰয়োজন।

৬.৫ সমসাময়িক বিৰ্তক

মানৱ অধিকাৰ সম্পৰ্কে সাম্প্ৰতিক মানসিক ধাৰাটোক নৈতিক অধিকাৰ আৰু বিধিগত অধিকাৰ— এই দুয়োটা দিশৰে পৰা বিবেচনা কৰা হয়। কিন্তু এই সমস্যাটোক দাৰ্শনিক দিশেৰে নিৰ্ধাৰণ কৰা নহয়। মানৱ অধিকাৰক বিধিগত অধিকাৰৰ আওতাত আৱদ্ধ কৰি ৰখাৰ সমস্যাটো হৈছে মানৱ অধিকাৰ সম্ভৱপৰ (Contingent) কৰি তোলা আৰু সামাজিক আৰু ঐতিহাসিকভাৱে অৱগত কৰা (Contextualized)। সেইকাৰণে কিছুমান দাৰ্শনিকে মানৱ অধিকাৰক বিধিগত অধিকাৰৰ উৰ্দ্ধত সুৰক্ষা দিব বিচাৰে। জন ফিনিচ্ (John Finnis) প্ৰমুখ্যে সমসাময়িক চিন্তাবিদসকলে প্ৰাকৃতিক আইন (Natuural how) আৰু প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ প্ৰসংগত প্ৰাকৃতিক আইনৰ স্থানক সুৰক্ষা দিব বিচাৰে। ইতিমধ্যে কৈ অহা হৈছে প্ৰাকৃতিক অধিকাৰৰ ধাৰণাক কিদৰে মানৱ অধিকাৰ আৰু নৈতিক অধিকাৰৰ ভেটি গঢ়ি তুলিবৰ বাবেঅতীতত ব্যক্ত কৰা হৈছিল। প্ৰাকৃতিক অধিকাৰসূত্ৰৰ বাহিৰেও আৰু বহু চিন্তাবিদ আছে যিসকলে মানৱ অধিকাৰত এটা সামাজিক চুক্তিৰ ইংগিত দেখা পায়। থমাচ হব্চ্ (Thomas Hobbos)ৰ দৰে চিন্তাবিদে এইটো মন্তব্য কৰিছিল যে মানৱ অধিকাৰসমূহ আদান-প্ৰদান ধাৰণাৰ ওপৰতো ভিত্তি কৰে, যেনে— এটা সোণালী নীতি— আনে তোমাক যি কৰাতো বিচাৰা তুমিও তেওঁলোকৰ প্ৰতি সেই একে আচৰণ কৰা।

৬.৫.১ আমোদ তত্ত্ব

মানৱ অধিকাৰৰ ধৰ্ম বা প্ৰকৃতি নৈতিক অধিকাৰ হয় নে নহয় সেইটো চলি থকা বিৰ্তক প্ৰসংগত বৰ্তমান দুটা দিশক প্ৰয়োজনীয় বুলি বিবেচনা কৰা হয়। সেই দুটা হৈছে "আমোদ তত্ত্ব" (Interest Theory) আৰু "ইচ্ছা তত্ত্ব" (Will Theory)। 'আমোদ তত্ত্বই সাধাৰণতে মানৱ আচৰণত প্ৰচুৰভাৱে থকা কিছুমান উমৈহতীয়া মানৱ আমোদৰ ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কাৰ আৰু তাৰ যোগেৰে মানৱ অধিকাৰৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰে। আমোদ তত্ত্বৰ বাবে মানৱ অধিকাৰৰ কৰ্ম হৈছে মানৱ আমোদক সেৱা কৰা। যিহেতু মানৱ জাতিৰ কিছুমান স্বাভাৱিক আমোদ বা ৰুচি থাকে, সেই ৰুচিবোৰক নিৰাপত্তা দিয়া বা অক্ষুণ্ণ ৰখাটো তেওঁলোকৰ অধিকাৰৰ অংশ। এইদৰে, যিহেতু মানৱ অধিকাৰ মানৱ ৰুচিৰ (Interest) অংশ, সেয়ে মানৱ অধিকাৰক নৈতিকতাৰ আধাৰত ন্যায্য বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এটা ন্যূনতম সুখী জীৱন লাভ কৰিবৰ বাবে মানুহৰ সামাজিক আৰু জীৱন সম্পৰ্কীয় ৰুচিৰ তালিকা আমোদ তত্ত্বৰ সৈতে জড়িত হয়। জন ফিনিচৰ (John Finnis, 1980)ৰ আমোদ তত্ত্বৰ বাবে মানৱ অধিকাৰ মৌলিক বা বুনিয়াদী মানৱ আমোদ ৰক্ষা কৰিবৰ আৰু যোগান ধৰিবৰ বাবে, সহায়কাৰী মূল্য হিচাপে কাম কৰে। মানৱ আমোদৰ মানৱ অধিকাৰৰ সৈতে সন্নিবিষ্ট সকলো মানুহৰ

মাজত সাধাৰণ লোকসকলৰ বাবে এটা আবেদন বা গোহাৰি থাকে আৰু এইদৰে মানৱ আমোদ আনলৈ হস্তান্তৰ কৰিব নোৱাৰা অধিকাৰ কৰি তোলে যিটোৰ উপৰুৱা অধিকাৰসমূহক অতিক্রম কৰে বা চেৰ পেলায়।

এই আমোদ বিৰ্তকৰ বিৰুদ্ধে উত্থাপিত হোৱা এটা উল্লেখনীয় সমালোচনা হৈছে যে আমোদ তত্ত্বই মানৱ অধিকাৰৰ হিচাপ বা গণনা কৰাত সাৰ্বজনীন মানৱ অধিকাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰে। কিন্তু এইক্ষেত্রত এটা কঠিন প্রশ্ন উত্থাপন হয়— আমোদ তত্ত্বত সাৰ্বজনীন মানৰ প্রকৃতি (Nature) থাকেনে? আমোদ তত্ত্বই সাৰ্বজনীন মানৱ প্রকৃতিৰ ভিত্তিত ন্যূনতম সুস্থ জীৱন লাভৰ বাবে কিছুমান প্রয়োজনীয় অৱস্থাৰ (Condition) সৃষ্টি কৰে বুলি ভবা হয়, কিন্তু বিষয়টোৱে (Issue) কম পৰিমাণে হ'লেও সুস্থ জীৱন লাভৰ সমল যোগান ধৰে। এইটো সকলো মানুহৰ বাবে উমৈহতীয়ানে? এই ক্ষেত্রত সামাজিক, সাংস্কৃতিক আৰু ঐতিহাসিক উপাদানে (Factor) সক্রিয় ভূমিকা গ্রহণ নকৰেনে? অমর্ত্য সেনে (১৯৯৯) মত ব্যক্ত কৰে যে সুন্দৰ জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম অৱস্থাসমূহ সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিকভাৱে সম্পর্কীয়। যদি এবাৰ আমি এই অৱস্থা বা স্থিতি গ্রহণ কৰো, তেতিয়া আমোদতত্ত্বই দাবী কৰিব যে মানুহৰ সামাজিক আৰু জীৱবিদ্যামূলক প্রয়োজনৰ ভিত্তিৰে প্রয়োজনীয় অধিকাৰক নিশ্চিত কৰিব লাগিব আৰু পুনৰ বিচাৰ (Relook) কৰিব লাগিব। এটা অতি প্রয়োজনীয় বিষয় হ'ল যে যদি এবাৰ আমি কিছুমান নির্দিষ্ট সামাজিক আৰু জৈৱিক (Biological) আমোদক মানৱ প্রকৃতিৰ ভিত্তি কৰি লওঁ, ক্রমান্বয়ে সেইবোৰ মানৱ অধিকাৰ হৈ পৰে। আমি নিঃসন্দেহে মানুহৰ আমোদ আৰু প্রয়োজনৰ এটা নির্দিষ্ট স্থিতি পাওঁ।

৬.৫.২ ইচ্ছা তত্ত্ব

ৰুচি মতবাদীসকলৰ বিপৰীতে 'ইচ্ছামতবাদীসকল থাকে।' ইচ্ছা মতবাদীসকলে (Will theories) এটা গুণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি মানৱ অধিকাৰক মুক্তিৰে বিচাৰ কৰিব খোজে। অর্থাৎ, মানুহৰ মনত ক্ষমতা বা ধাৰণ শক্তি মুক্ত হ'ব লাগে। তেওঁলোকে মতপোষণ কৰে যে Human Agency বা মানৱ অভিকৰণ হৈছে এজন বা এগৰাকীৰ স্বাধীনতা লাভৰ মানসিক ক্ষমতা আৰু সেয়ে সকলো মানৱ অধিকাৰ বিষয়ক স্বাধীনতাৰ উপাদানৰ যোগেৰে সম্বোধন বা নামা কৰণ কৰা হয়। WLA Hart, Henry Shue, Alan Gewirth — এইসকল উপৰোক্ত মতবাদৰ সমর্থক। Gewirth-এ মতপোষণ কৰে যে, মানৱ অধিকাৰ দাবীক যুক্তিসন্মত প্রতিনিধি (Agent) স্বৰূপে মানুহৰ মানসিক ক্ষমতাৰ ওপৰত স্থাপন

কৰা হয়। সমালোচকসকলৰ মতে প্ৰজ্ঞাৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা 'ইচ্ছা তত্ত্ব' বা ইচ্ছা মতবাদ গ্ৰহণযোগ্য নহয়, কিন্তু বিভিন্ন সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক দিশসমূহৰ নিৰ্বিশেষে, 'আমোদতত্ত্ব' আৰু 'ইচ্ছাতত্ত্ব' ক উভয়কৈ উমৈহতীয়াভাৱে মানৱ অধিকাৰ সাম্ভাৱ্যকৰণৰ ঠল হিচাপে গণ্য কৰিব পৰা যায়। সমসাময়িক তৰ্ক আৰু আলোচনাই ইয়াকে সূচায় যে মানৱ অধিকাৰ বিষয়টো দাৰ্শনিক হোৱাৰ উপৰিও সামাজিক, ৰাজনৈতিক আৰু নৈতিক বুলিও গণ্য কৰিব পৰা যায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮ ঃ আমোদতত্ত্ব বুলিলে কি বুজে? (৩০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

প্ৰশ্ন ৯ ঃ ইচ্ছাতত্ত্ব কি? (৩০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

.....

৬.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- মানৱ অধিকাৰে মানুহৰ সুস্থ জীৱন যাপন কৰিবৰ বাবে এজন ব্যক্তিয়ে জীৱনৰ ন্যূনতম উত্তৰণ ঘটাবৰ বাবে কি? প্ৰয়োজনীয় বস্তু বা সমলৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে।
- প্ৰাকৃতিক অধিকাৰসমূহ জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, নিৰ্বিশেষে সকলোৰে ক্ষেত্ৰত একে।
- নৈতিক বিশ্বজনীনতাবাদ বা সাৰ্বজনীনতাবাদ মতে নৈতিক অধিকাৰসমূহ সাৰ্বজনীন। ইয়াৰ অৰ্থ এই যে নৈতিক অধিকাৰসমূহ আছে যাক যুক্তিৰ জৰিয়তে চিনাক্ত কৰিব পৰা যায়, যাক জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, লিংগ, ভাষা নিৰ্বিশেষে সকলোৱে পায়।
- W.N. Hohfeld (1910) অধিকাৰসমূহক চাৰিটা ভাগত ভাগ কৰিছে— স্বাধীনতা অধিকাৰ, দাবী অধিকাৰ, শক্তি অধিকাৰ আৰু মুক্তি বা নিষ্কৃতি অধিকাৰ। (Peter Jones) সাম্প্ৰতিক সাহিত্যক উপৰোক্ত ভাগ চাৰিটাৰ শেহৰ দুটা প্ৰথম দুটাতে সন্নিবিষ্ট কৰি অধিকাৰ বিভাজন হ্ৰাস কৰে।

- অস্থিৰ দাবী অধিকাৰসমূহ কোনো এজন ব্যক্তিৰ পক্ষে প্ৰযোজ্য নহয়। ই সকলো ব্যক্তিৰে ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য। উদাহৰণস্বৰূপে যদি মোৰ খোড়াকী পত্ৰ (Ration card)ৰ জৰিয়তে খাদ্য সামগ্ৰী লাভ কৰাৰ সুবিধা দিয়া হয়, তেন্তে চৰকাৰী বিতৰণ ব্যৱস্থা কেন্দ্ৰৰ যোগেৰে সেই খাদ্য সামগ্ৰী লাভ কৰাৰ মোৰ স্থিৰ অধিকাৰ আছে।
- স্বাধীনতা অধিকাৰ কোনো এজন ব্যক্তিৰ কৰ্তব্যপূৰ্ণ কৰাৰ অধিকাৰ নহয়। ই কেতিয়াবা নকাৰাত্মক দিশ সূচায়। ই সদায় স্বাধীনতা ধাৰণাৰ লগত থাকে।
- দাৰ্শনিকসকলে (Thomas Pagge 1995) দাবী কৰে যে ব্যক্তিতকৈ অনুষ্ঠানৰ নৈতিক দায়িত্ববোধ থাকিব লাগে, কিয়নো আমাৰ অধিকাৰসমূহৰ উলংঘাৰ বাবে আমাৰ চৰকাৰ বা ইয়াৰ নীতিসমূহ দায়ী হয়।
- নৈতিক অধিকাৰ হিচাপে মানৱ অধিকাৰ হিচাপে প্ৰকৃতিৰ ক্ষেত্ৰত দুটা তত্ত্ব পোৱা যায়— "আমোদতত্ত্ব" আৰু "ইচ্ছাতত্ত্ব"।
- আমোদ তত্ত্বৰ বাবে মানৱ অধিকাৰৰ কৰ্ম হৈছে মানৱ আমোদক সেৱা কৰা। যিহেতু মানৱ জাতিৰ কিছুমান স্বাভাৱিক আমোদ বা ৰুচি থাকে, সেই ৰুচিবোৰক নিৰাপত্তা দিয়া বা অক্ষুণ্ণ ৰখাটো তেওঁলোকৰ অধিকাৰৰ অংশ।

৬.৭ অধিক জানিবলৈ

1. Patrick Hayden. (2001) *Philosophy of Human Right, Readings in Context*. Paragaon House Publishers.
2. Internal Encyclopedia of Philosophy - Human Rights.

৬.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এৰিষ্টটলৰ মতে, "প্ৰাকৃতিক ন্যায় হৈছে সেইটো যাৰ সকলোতে একে বৈধতা থাকে আৰু গ্ৰহণ কৰা নকৰাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জাৰ্মি বেনথাম্ (Germy Bentham)

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জন ল'ক (John Locke)

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্বাধীনতা অধিকাৰ, দাবী অধিকাৰ, শক্তি অধিকাৰ, মুক্তি বা নিষ্কৃতি অধিকাৰ।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্থিৰ দাবী অধিকাৰ আৰু অস্থিৰ দাবী অধিকাৰ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জনচে (Jones) দাবী অধিকাৰক দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে। সেয়া হ'ল স্থিৰ আৰু অস্থীৰ দাবী অধিকাৰ। স্থিৰ দাবী অধিকাৰ হ'ল সেইবোৰ অধিকাৰ যিবোৰ কোনো বিশেষ ব্যক্তি বা অনুষ্ঠানৰ বিপক্ষে হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, সুলভ মূল্যৰ দোকানত মই কিছুমান সামগ্ৰী বিচাৰিছো। ই এইটোকে সূচায় যে মোৰ চৰকাৰী বিতৰণ ব্যৱস্থা কেন্দ্ৰৰ পৰা মোৰ প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী লোৱাৰ স্থিৰ অধিকাৰ আছে। মোৰ অধিকাৰত থকাখিনি মোক দিবলৈ তেওঁলোক বাধ্য। আনহাতে, অস্থিৰ দাবী অধিকাৰ হ'ল সেইবোৰ অধিকাৰ যিবোৰ কোনো ব্যক্তিৰ বিপক্ষে নহয় কিন্তু সকলোৰে বিপক্ষে। উদাহৰণস্বৰূপে, মই এটা কলম কিনিছিলো আৰু এই কলমটোৰ ওপৰত মোৰ অধিকাৰ আছে। অৰ্থাৎ আন কোনোৱে এই কলমটো ল'ব নোৱাৰে। প্ৰত্যেকেই এই কলমটো নল'বৰ বাবে বাধ্য। ইয়াক অস্থিৰ দাবী অধিকাৰ বুলি ক'ব পাৰি।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মানৱ অধিকাৰ পাঁচ ধৰণৰ— জীৱনৰ অধিকাৰ, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, ৰাজনৈতিক অংশগ্ৰহণৰ অধিকাৰ, আইনৰ বিধি সুৰক্ষা অধিকাৰ, মৌলিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক দ্ৰব্যৰ অধিকাৰ।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এই মানৱ অধিকাৰৰ সেইটো অধিকাৰ যিটো সামাজিক আৰু জৈৱিক আমোদৰ লগত জড়িত, যিটো এটা সুস্থ জীৱনৰ বাবে আৱশ্যকীয়। এই তত্ত্বৰ পৃষ্ঠপোষকসকল হ'ল WLA Hart, Henry Shue and Alan Geairth.

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এইটো মানৱ অধিকাৰৰ সেইটো তত্ত্ব যিটো যাক যুক্তিকৰণ কৰা হয় মানুহৰ ওপৰত আৰু মানুহৰ স্বাধীন হ'ব পৰা ক্ষমতাৰ ওপৰত। ই এইটোও সূচায় যে মানৱ অধিকাৰৰ বিষয়টো স্বাধীনতাৰ উপাদানৰ জৰিয়তে উনুকিয়াব পৰা যায়।

৬.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) **বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন**

প্ৰশ্ন ১ ঃ মানৱ অধিকাৰ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২ ঃ বিধিগত অধিকাৰ কি?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ কি?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ নৈতিক আপেক্ষিকতাবাদ কাক বোলে?

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ন্যায়িক প্ৰক্ৰিয়াৰ এজন পৃষ্ঠপোষকৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ "The natural is that which has the same validity everywhere and does not depend on acceptance —কথাষাৰ কাৰ?

প্ৰশ্ন ৭ ঃ দাবী অধিকাৰ কি?

প্ৰশ্ন ৮ ঃ স্বাধীনতা অধিকাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) **চুটি প্ৰশ্ন** (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰাকৃতিক অধিকাৰ আৰু বিধিগত অধিকাৰৰ মাজত বৈসাদৃশ্য নিৰ্ণয় কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ প্ৰাকৃতিক অধিকাৰৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ নৈতিকতা উপযোগিতাবাদৰ চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ দাবী অধিকাৰ আৰু বিধিগত অধিকাৰৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় লিখক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ "আমোদতত্ত্ব"ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ "ইচ্ছাতত্ত্ব" কি চমুকৈ লিখক।

গ) **ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন** (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ নৈতিকা উপযোগিতাবাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ কৰ্তব্য আৰু অধিকাৰৰ মাজত সমন্ধ আছেনে? সপক্ষে কাৰণ দৰ্শাই আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ মানৱ অধিকাৰ কাক বোলে? অধিকাৰৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ আলোচনা কৰক।

** ***** **